

© Пальчик С. І.

Пальчик С. І. – здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», заступник начальника Військової академії

УДК: 100+301+355.133.6

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

В статті надається ретроспективний аналіз основних соціально-філософських концептуальних підходів до дослідження сутності патріотизму. Розкриваються основні теоретичні положення та методологічні підстави наукового дискурсу.

Ключові слова: патріотизм, національна самосвідомість, Батьківщина, громадянськість.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПАТРИОТИЗМА В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

В статье приводится ретроспективный анализ основных социально-философских концептуальных подходов к исследованию сущности патриотизма. Раскрываются основные теоретические положения и методологические основания научного дискурса.

Ключевые слова: патриотизм, национальное самосознание, Родина, гражданственность.

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF PATRIOTISM IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHY OF HISTORY

This article is a retrospective analysis of the major socio-philosophical conceptual approaches to the study of the essence of patriotism. The basic theoretical principles and methodological basis of scientific discourse.

Keywords: patriotism, national identity, Motherland, citizenship.

В сучасному українському суспільстві проблема патріотизму набула особливої гостроти. Вона стала осередком соціокультурних, етнічних, культурно-історичних колізій. Замість колишньої однастайності виникають різні підходи до цінностей, утворюючих основу патріотизму: до традиційних, що здавалися непорушними, політичних та ідеологічних принципів; до історії народу, його культури; до співвідношення держави і громадянського суспільства; до основ побудови багатонаціональної держави та ін. Відповідно, збільшується і кількість ілюзорних уявлень про свою вітчизну і її взаємозв'язок з іншими територіальними, соціальними та політичними формаціями; зростає різноманіття націоналістичних проявів.

Об'єкт дослідження: феномен патріотизму.

Предмет статті: аналіз основних соціально – філософських концептуальних підходів до дослідження сутності патріотизму.

Мета роботи: розкрити основні теоретичні положення та методологічні підстави наукового соціально – філософського дискурсу стосовно феномену патріотизму.

Все різноманіття підходів до розуміння патріотизму, наявних у науково-дослідницькій літературі сучасного періоду, можна умовно диференціювати по ряду напрямків, в яких визначається його головна істотна ознака.

Патріотизм, що розроблявся в першому напрямку, виступає як вершинне духовно-релігійне самовиявлення особистості, що досягла вищого рівня розвитку, здатної відчувати божественну по природі любов до Батьківщини, що володіє готовністю до самопожертви і самозречення для її блага. Сам же патріотизм розглядається як найважливіший момент, процесу розвитку особистості, а саме - її духовного розвитку, самовираження. При цьому рівень такого розвитку є дуже високим, оскільки духовна самореалізація особистості передбачає прояв нею цілого ряду найважливіших сторін, якостей, що характеризуються повнотою, цілісністю, оптимальністю і сформованістю. Зміст же цих якостей особистості, самого акту духовності патріотизму, є глибоко релігійним.

У цьому напрямку у всій глибині розкривається духовна природа патріотизму. Духовне постає як найвища цінність: тільки через нього і завдяки йому, людина здатна піднятися до висоти істинного патріотизму. Особлива значимість духовного не тільки в божественності його природи, але і в

величезному багатстві культурного, історичного та власне богословського змісту патріотизму, який протягом тисячоліття розвивався в лоні Православ'я. Вищі прояви духовного, такі як істинний патріотизм - результат складного і тривалого розвитку суспільства, етносу, особистості.

Даний напрямок має найбільшу, багату історичну традицію. Це пояснюється не тільки величезним, більш ніж тисячолітнім періодом розвитку релігійно-патріотичних поглядів, почуттів, але і значним внеском у розробку даного напрямку з боку багатьох і багатьох видатних представників влади, Української Православної Церкви, літератури, філософських та інших наук.

Приблизно з 20-х років ХХ сторіччя цей напрямок було відвернуто від соціокультурної дійсності нової радянської системи. Цей процес забезпечувався крім активного використання ідеологічних, політичних, економічних, правових та інших засобів також і науково-теоретичною діяльністю. У результаті її домінування виникло і незабаром затвердилося духовно-атеїстичне спрямування, що претендувало на альтернативність духовно-релігійному.

Атеїстичний компонент виниклого напрямку зазнав значну еволюцію за роки Радянської влади: від нетерпимо - примітивної, запеклої боротьби з релігією до ліберально - поміркованого, компромісного ставлення до неї, особливо до її загально визнаних духовних, культурних, історичних та інших цінностей. У науково-теоретичних дослідженнях 70-х і особливо 80-х років ХХ століття, тобто на завершальній стадії цієї еволюції, патріотизм в якості духовної цінності соціалістичного суспільства нерідко розглядався без яскраво вираженого антирелігійного звучання. Більш того, в цілому ряді досліджень увага до духовно-релігійного змісту патріотизму характеризувалася зацікавленістю, що проявлялася в його розгляді під кутом швидше позитивної, ніж негативної критики. Це було притаманне і роботам значної частини військових досліджень, які вивчають проблему патріотизму.

Вся історія України, є історією боротьби головним чином за Православ'я». За останні роки чимало зроблено для того, щоб повернути з небуття багату духовну спадщину України, представлену її найбільшими мислителями. Більшість з них, будучи глибоко релігійними людьми, розглядали найважливіші проблеми людини, її розвитку, відродження, в тому числі на основі патріотизму, керуючись християнським світоглядом, православним віровченням. До чудової плеяди мислителів, які зробили свій внесок у створення і розвиток розглянутого напрямку, можна віднести таких діячів Церкви, як Митрополит Іларіон, П. Могила, філософів Г. Сковороду, В.Соловйова, К. Леонтьєва, Н. Данилевського, І. Ільїна, П. Юркевича, М.Бердяєва, П.Сорокіна, П. Флоренського, В. Флоровського, письменників і поетів Л. Українку, І. Франко, Т. Шевченка, М.Гоголя та ін.. Не маючи можливості коротко охарактеризувати, і навіть оцінити внесок кожного з них у розробку ідей духовно-релігійного патріотизму, важливо, спробувати хоча б коротко розглянути його сутність. У найбільш яскравій і концентрованій формі вона викладається в ряді робіт І. Ільїна, що являють собою свого роду завершення всієї попередньої класичної релігійно-філософської патріотичної вітчизняної думки.

Головний стрижень усієї творчості Ільїна - проблема духовності в усій її складності і різноманітті [4]. Однією з найважливіших складових цієї проблеми є патріотизм. В результаті аналізу його дослідження Ільїним можна виділити ряд найбільш істотних аспектів, що утворюють багатогранний і цілісний виклад основного змісту духовно-релігійної концепції патріотизму. До них відносяться:

критика і засудження супротивників патріотизму. Ільїн з жalem відзначає, що є ще «заперечники батьківщини, які підточують початки батьківщини і націоналізму зі спонукань нігілістичних». На противагу цим хибним вченням він рішуче стверджує безсумнівність, правильність обґрунтування духовного начала батьківщини перед обличчям Божим;

обґрунтування природного підґрунтя патріотизму. На думку Ільїна, «силою інстинкту самозбереження, подібності, простору, взаємного захисту, географічних рубежів і зброї - люди об'єднуються в правові союзи і їх біологічна та соціальна подібність породжує єднання, ... однаковий клімат, інтереси, спосіб життя і праці, народні звичаї підтримують це уподібнення і завершують правову та побутову спайку. Державна влада закріплює все це єдиною системою законів і громадською дисципліною

Ідеї І. Ільїна, викладені в рамках розглянутого напрямку, до середини ХХ століття, не отримали достатнього поширення. Інтерес до них став проявлятися лише останнім часом. Глибоке ж

дослідження патріотичної ідеї в духовній спадщині І. Львіна та багатьох інших вітчизняних мислителів, що представляють означений соціально – філософський напрямок, ще тільки починається. Відродження справжнього патріотизму - це відродження всесвітньої чуйності, відкритості українського народу. Слабкими сторонами даного напрямку є недостатня визначеність змістовного компонента духовного патріотизму, відсутність його цілісної структури, слабе дослідження взаємозв'язку його з іншими різновидами патріотизму - моральним, державним, етнічним і т. д. Крім того, недостатньо розглядаються можливості духовної самореалізації громадянина - патріота України в контексті реальних проблем і труднощів соціокультурного розвитку українського народу в сучасних умовах.

Наступний напрямок в певній мірі є продовженням попереднього. Його представники, розкриваючи сутність патріотизму, роблять це в нерозривному зв'язку саме з особою, яка є для них вищою цінністю (в тому числі і по відношенню до суспільства). Тому даний напрямок може називатися особистісним патріотизмом. Істотною стороною, що відрізняє його, є те, що в ньому першочергова роль відводиться суб'єкту, тобто особистості. Вона в цьому плані займає, безумовно, домінуюче становище, оскільки виступає в якості вищої цінності.

Ідея розуміння патріотизму в особистісному ракурсі отримала своє теоретичне обґрунтування ще у Г.Флоровського. Він розглядав патріотизм як культурну творчість і національну напругу власних сил людства. Саме цей особистісний акт, а не гола військова могутність, створює, на думку Флоровського, велич країни, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини.

Ця ідея, природно, не могла отримати подальшого розвитку в умовах створення потужної державно-адміністративної системи, відчуження особистості і спрямованості проти неї. Тому в перші десятиліття Радянської влади особистість не тільки не виступала в якості суб'єкта патріотизму, але навіть не фігурувала в зв'язку з цим поняттям у вигляді терміна. У партійних документах, ідеологічних роботах більш пізнього періоду в якості суб'єкта патріотизму виступав «радянський народ». Громадським же наукам, що характеризувалися своєю дегуманізованістю, залишалося лише теоретично обґрунтовувати термінологічні побудови вищої інстанції.

У 70-х роках ХХ століття активізувалися зусилля по розробці ідеї особистого підходу до розвитку, формування та виховання особистості в ряді філософських, психологічних і педагогічних досліджень. Патріотична спрямованість даного підходу розроблялася головним чином військовими вченими і дослідниками, яким, природно, не вдалося ще звільнитися від ідеологічного диктату офіційної науки.

Подолання усіх обмежень, відкидання стереотипів і навіть традицій, що виключають розгляд особистості не тільки в якості вищої, але і навіть відносно самостійної цінності, самодіяльного суб'єкта, а не тільки лише об'єкта виховного впливу, впливу соціально-економічних та інших факторів, особливо активно здійснювалося в кінці 80-х років. Саме в цей період відбулася переоцінка цінностей, що виразилася в гуманізації та демократизації виховання. Особливо бурхливо цей процес відбувався в загальноосвітній школі. У нових концепціях освіти, розроблених в кінці 80-х років ХХ століття, патріотизм розглядається як одна з важливих властивостей, якостей особистості, формування яких припускає створення відповідних умов, що сприяють її самореалізації як громадянина Вітчизни, люблячого Батьківщину і відстоюючого її інтереси. Таке розуміння патріотизму особистості не зазнало за останні роки значних змін. Про це свідчать положення низки відповідних документів та матеріалів, на основі яких здійснюється діяльність по патріотичному вихованню української молоді в сучасних умовах.

Слід зазначити, що безсумнівним достоїнством даного напрямку, особливо в порівнянні з попереднім, є його гуманістичний характер, спрямованість безпосередньо до людини. Завдяки патріотизму, людина як би ідентифікується з Вітчизною, Батьківщиною. Ось як розкриває тотожність «Батьківщина - це я» А. Агаєв: «Батьківщина - це я в тому сенсі, що у неї немає ніяких більш високих і важливих інтересів, ніж мої, її громадянина, інтереси, у неї немає ніякої іншої «місії», що вимагає на свій вівтар масових жертв, крім природної «місії» бути людським оплотом і полем, творчої діяльності людини. Батьківщина - це я в тому сенсі, що я і мільйони подібних мені, власне, і складаємо її живе «тіло». Можна милуватися просторами, можна пишатися багатствами надр, можна без зупину переробляти ці простори і ці багатства в жахливу військову міць, але велич тієї чи іншої країни таки визначається рівнем людської гідності її громадян» [1].

Особистість в даному напрямку розглядається як суб'єкт патріотизму. При цьому його активна творча роль виявляється в процесі саморозвитку – інтелектуального, морального, духовно-творчого – діяльністю. Основним моментом активної самореалізації особистості патріота є ототожнення її вищих інтересів, цілей, ідеалів з Батьківщиною, ставлення до якої визначається височиною любові і силою боргу. У своїй основі вихідні положення даного напрямку пронизані гуманізмом, затвердженням в якості вищих цінностей любові, свободи вибору, творчості, можливості самовизначення. З розгляду сутності даного напрямку випливає, що патріотизм можна визначити як духовно-творчий акт піднесення особистості до усвідомлення її неподільності, ідентичності з Вітчизною, як вищою цінністю, необхідності служіння їй, своєму народу. Однак і даний напрямок не позбавлено рядом недоліків. В першу чергу це - недостатня розробка ряду концептуальних положень (критерії патріотизму особистості, їх взаємодія в процесі розвитку у неї любові до Батьківщини з системою соціальних і державних інститутів, основні етапи та особливості цього розвитку), а також абсолютизація суб'єкта патріотизму.

До третього напрямку належать найбільш поширені в науково-дослідній, публіцистичній, художній літературі дефініції, судження, що визначають патріотизм як піднесене почуття любові до батьківщини, що в значній мірі зумовлюється етимологічним значенням самого терміна «патріотизм». Цей напрямок, що фіксує певне, хоча й, безумовно, позитивне, нерідко яскраво виражене відношення до батьківщини, обмежується головним чином рівнем емоційного відбиття, прояву в абстрактній формі любові до природи, рідного краю, рідної домівки, до картин дитинства і т.д. . Саме таким є розуміння патріотизму багатьма людьми, в тому числі тими, що представляють творчу інтелектуальну, культурну еліту країни. Даний напрямок може бути названо піднесено-емоційним. У ньому підкреслюється та виділяється спрямованість, сила, піднесеність самого почуття безвідносно до характеристики суб'єкта і об'єкта, який має для нього (чим би він не був), виняткове значення.

Для цього напрямку характерне розуміння патріотизму як одного з найважливіших, найбільш піднесених почуттів. Природа цього почуття, дуже багатого за змістом, різноманітного, сильного і стійкого за проявами, не обмежується лише емоційним началом. У зв'язку з винятковою значущістю об'єкта патріотизму - Вітчизни, Батьківщини, - почуття, які відчують до нього, має яскраво виражену соціальну спрямованість. М. Добролюбов писав: «Ми більше співчуваємо своїй батьківщині, тому, що більш знаємо її потреби, краще можемо судити про її положення, сильніше пов'язані з нею спогадами спільними інтересами і прагненнями» [3].

У руслі розглянутого напрямку патріотизм можна визначити як піднесене, особливо в духовному та соціальному сенсі, різноманітне у своїх проявах почуття любові до Батьківщини, Вітчизни. Слабкою стороною третього напрямку є те, що в ньому переважає емоційний рівень в розумінні сутності патріотизму, недостатньо глибокою є розробка його теоретичних основ, особливо суб'єкт-об'єктного взаємозв'язку, ігнорується діяльнісна сторона патріотизму, сутність якої найбільш повно розкривається в наступному напрямку, який також ґрунтується на розумінні патріотизму як одного з вищих, найбільш значущих почуттів. Однак поряд з емоційною стороною наступний напрям включає також і діяльнісний момент. Сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до вітчизни. Це почуття має спонукати особистість, групу, націю, народ до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини. Такого роду діяльність є не тільки неодмінною умовою істинного патріотизму, але і його критерієм. Від того, який внесок тієї чи іншої особистості, групи здійснено у справу вітчизни, наскільки та чи інша діяльність відповідає завданням її розвитку, зміцненню, залежить і патріотизм та рівень його сформованості і ступінь прояву у конкретного суб'єкта. Найбільш точно цю думку висловив М. Чернишевський, в «Нарисах гоголівського періоду російської літератури» він писав, що історичне значення кожної людини вимірюється її заслугами перед Батьківщиною, силою її патріотизму [8].

Найбільш повно і послідовно діяльнісна сторона патріотизму розроблена В.Макаровим. Він, зокрема, писав: «Тільки соціальна дія ... націлена на передові ідеали і дозволяє судити про зміст почуттів людини, звернених до батьківщини. Сама діяльність робить патріотизм реальною ланкою функціонування соціальної системи. Патріотизм є одним з потужних і довготривало-діючих мотивів соціальної діяльності. З іншого боку, наявність у соціальної дії патріотичного мотиву надає їй особливу якість» [6].

Відзначаючи цю характерну особливість даного напрямку, зауважимо, що тут постає питання про необхідність конкретної реалізації патріотизму: дій, вчинків в інтересах вітчизни, у зв'язку з чим

його можна назвати реалізаційно-діяльнісним. Даний напрямок розглядає природу патріотичного почуття багато в чому аналогічним чином, однак, порівняно з попереднім напрямком, таке відчуття є ще й спонукальною силою. Внаслідок цього патріотизм, завдяки силі і дієвості почуття, виявляється ще й діяльнісним. Реальне ж втілення патріотичного почуття в конкретні справи, вчинки, дії в інтересах Вітчизни, є критерієм патріотизму, визнанням його істинності.

Патріотизм, що розроблявся в рамках цього напрямку, являє собою, головним чином, одне з вищих, найбільш значущих почуттів, що є дієвою спонукальною силою в процесі активної соціальної діяльності в інтересах суспільства, на благо Вітчизни.

У п'ятому напрямку патріотизм розглядається як суспільний соціальний феномен. При цьому різні точки зору щодо конкретної визначеності такого явища утворюють досить широкий спектр. Зміст і характер даного явища в значній мірі зумовлювалися особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою його правлячої еліти. В умовах більш жорсткого керівництва і регламентованого функціонування радянської суспільної системи патріотизм являв собою одну з її найважливіших ідеологічних основ, що виступала в числі стрижневих напрямів виховання підростаючого покоління. У більш пізній період, в кінці 60-х - початку 80-х років XX століття в ряді суспільних наук, особливо в філософських, значний розвиток одержала точка зору, згідно з якою патріотизм досліджувався як явище суспільного світогляду.

Наступний, шостий напрям характеризується тим, що об'єктом патріотизму є держава. Внаслідок цього він з повною підставою може бути названий державним патріотизмом. Поява такого різновиду патріотизму була запропонована достатньо визначеними історичними умовами, а саме: необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Не випадково тому, що одним з перших, хто розробив теоретичні підстави даного напрямку, був один із найвизначніших прихильників сильної італійської держави Ніколо Макіавеллі. Також ці передумови отримали вельми глибоке філософське обґрунтування в ряді праць Гегеля. Будучи переконаним прихильником пруської конституційної монархії, він завершує свою філософську систему її ідеалізованим зображенням. Як відомо, даний історичний період майбутньої Німеччини (перші десятиріччя XIX століття) був насичений бурхливими подіями, в результаті яких в центрі Європи з'явилася найбільша держава з усіма її атрибутами, активна політика якої відбилася згодом на долях багатьох народів світу.

Самосвідомість суспільства, взята в її цілісності, - писав Гегель, - «... є форма свідомої субстанції кожного істотного виду духовності - сім'ї, батьківщини, держави, так само як і всіх чеснот - любові, дружби, хоробрості, честі, слави». «Вона утворює субстанцію моральності - саме родинної любові, , любові до батьківщини - прагнення до загальних цілей і інтересів держави ...». Як впливає з думки Гегеля, його розуміння патріотизму означає прагнення до загальних цілей і інтересів держави, які є, безумовно, пріоритетними по відношенню до будь-яких інших, будь-то інтересів суспільства, групи або особистості [2]. Держава ж, як вища форма організації і вища цінність, виступає головним об'єктом почуттів і помислів особистості і суспільства, і, перш за все патріотичних. Тому, на думку Гегеля, справді наукове, діалектичне розуміння самосвідомості припускає, не стільки усвідомлення своєї самості, скільки усвідомлення загального, субстанціонального, визнання примату громадських інтересів над індивідуальними.

У 70-ті - 80-ті роки XX сторіччя даний напрямок активно розроблявся в рамках концепції розвиненого соціалізму. При цьому розвиток патріотизму радянського народу розглядався в якості найважливішої умови вдосконалення соціалістичної держави, зміцнення її ідеологічних, військово-політичних, національних та інших основ.

У 1990-ті роки внаслідок глибоких потрясінь в українському суспільстві, загострення кризових явищ у всіх його сферах, значного ослаблення держави і посилення дисфункцій у діяльності її інститутів, державний патріотизм отримав нову теоретичну базу. В основі сучасної концепції державного патріотизму лежить ідея відродження України засобами розвитку і зміцнення системи державних інститутів, ефективне функціонування яких завдяки підтримці якісно перетворених владних структур, покликане зіграти вирішальну роль у подоланні багатьох проблем і труднощів сьогоденного життя. Велике місце в цій концепції займає духовно-ідеологічний компонент – формування в суспільній свідомості образу величчя і могутності Української Держави. Державний патріотизм є найважливішим пунктом програм, передвиборних платформ цілого ряду партій, рухів

патріотичних орієнтацій.

З аналізу концептуальних підходів до розуміння державного патріотизму випливає, що його економічною основою є історично сформовані способи підтримки господарських зв'язків між різними регіонами країни. Політична основа державного патріотизму включає історично сформовані традиційні прийоми управління громадянським життям. Нарешті, його соціальною основою виступає єдність історичного походження і розвитку народів України, спільність нашого державного устрою. Значна увага в рамках даного напрямку приділяється формуванню державно-патріотичного світогляду на основі національної честі і гідності, високої моральності та духовності.

У новій концепції державного патріотизму зроблена спроба подолати протиставлення держави, суспільства та особистості, таким соціальним інститутам, як сім'я, етнос, релігія, яке було досить характерно для практики соціалістичного будівництва, особливо в перші десятиліття Радянської влади. Тому розвиток, зміцнення держави перестає розглядатися як самоціль. Благо держави, будучи пріоритетною метою даного напрямку, виступає при цьому основною умовою реалізації можливості та необхідності зміцнення сім'ї, відновлення прав людини, прояву турботи про соціально незахищені верстви населення.

Так як в даному напрямку в якості об'єкта патріотизму виступає держава, то в ньому враховується своєрідність історичного шляху України. У сучасних умовах зміцнення держави, державності на основі патріотизму не тільки сприяло б створенню правового суспільства, а й становленню України як великої Держави. Однак і даний напрямок не позбавлений недоліків, так як характеризується одностороннім уявленням про справжню природу об'єкта патріотизму, його надмірною абсолютизацією і в той же час ігноруванням ролі суб'єкта, перебільшенням значення впливу соціально-правових та політичних факторів на розвиток суспільства і держави.

Приблизно з середини 1980-х років стала розвиватися тенденція осмислення патріотизму як одного з явищ духовного життя суспільства. У деяких дослідженнях патріотизм вивчався в контексті розвитку вітчизняної історії, як прояв специфічних рис менталітету, соціальної психології різних спільнот та окремої людини. З позицій соціокультурного підходу дана тенденція видається досить перспективною, оскільки в її рамках формується новий підхід до розуміння патріотизму як складного, багатоаспектного явища, що пронизує всі основні сторони життя і діяльності суспільства і окремої особистості. У зв'язку з тим, що кризові явища, що відбуваються в суспільстві, активізують ставлення людей до деяких феноменів, які мають глибоку історичну традицію і величезний потенціал, саме патріотизм розглядається в якості одного з джерел процесу формування та розвитку України.

Примітним в цьому підході є й те, що оновлений зміст патріотизму, - (звільнений від комуністичних, ідеологічних, антирелігійних та інших догм, від партійно-класового принципу і т.д.), включає нові тенденції сучасної соціокультурної реальності і передбачає глибоке переосмислення його теоретичних основ. Оновлений, вірніше, поки ще оновлюваний патріотизм, як прапор відродження нової України, може з'явитися одним з факторів консолідації і розвитку нашого суспільства, подолання багатьох негативних сторін сьогоденного соціального життя.

В цьому напрямку підкреслюється тісний взаємозв'язок і взаємозалежність феноменів патріотизму і суспільства. У цьому співвідношенні патріотизм розглядається одночасно в різних аспектах: як одна зі складових суспільної та індивідуальної свідомості, менталітету, національної самосвідомості, як компонент ідеології, культури, історії, психології, як одна з вищих цінностей суспільства і особистості, як напрямок виховання, як джерело благополуччя, добробуту та успішного розвитку найважливіших сфер життя суспільства. Істотно і те, що в якості об'єкта патріотизму в даному напрямку виступає «країна» - поняття, що означає самостійне соціальне, культурне, політичне, національне державне утворення. Поняття «країна» часто використовується рівнозначно поняттю «держава», але воно містить в собі більш значущий культурно-історичний зміст, куди входять поняття народу, звичаїв, традицій, мови, особливості формування та розвитку суспільства. Ґрунтуючись на найважливіших теоретичних положеннях даного напрямку, патріотизм можна визначити як одне зі складних, багатоаспектних явищ, що пронизує всі сфери суспільства, особливо його свідомість і духовне життя.

Аналіз наведених підходів демонструє не цілком завершено, і по ряду напрямків досить слабку розробленість методологічних і теоретичних основ патріотизму. Це пов'язане з тим, що жоден з напрямків не містить їх в систематизованому вигляді. Крім вищерозглянутих семи напрямків, що є

основними, найбільш плідними з точки зору розробки в рамках кожного з них найважливіших сторін сутності патріотизму, існує і цілий ряд інших, які в цьому відношенні виступають в якості другорядних, менш значущих. Їх менша цінність пояснюється не тільки слабкою розробленістю, але і слабкою мірою реалізації їх ідей, положень в сучасній соціальній філософії.

Одним із таких напрямів є класовий патріотизм. Його теоретичні основи викладені в роботі В.І. Леніна «Про національну гордість великоросів», написаної в грудні 1914 року, тобто в період наростання революційної ситуації в Російській імперії. Логіці боротьби за владу підпорядковано і основний зміст даної роботи, в якій головний сенс патріотизму приймається в залежності від цілей і інтересів протидіючих класів [5].

Природно, що згідно Леніну всі супротивники прийдешньої революції, і, перш за все панівні класи - дворяни і капіталісти, оголошуються антипатриотами. Їх же потенційні противники в умовах сучасної Леніну держави, тобто робітники і селяни, які пішли проти «попа» і поміщика, постають як носії істинного почуття національної гордості і любові до Батьківщини. За великим же рахунком соціально-класовий склад суб'єктів патріотизму зводиться у Леніна тільки до робітників.

У відповідності з цим підходом всі інші класи і прошарки тогочасного суспільства автоматично потрапляють до лав антипатриотів, і, отже, ворогів нового, соціалістичного устрою. Історичні наслідки реалізації на практиці даного напрямку не дозволяють в наші дні сприймати його в позитивному плані, навіть в парадигмі нового соціалізму, де патріотизм, безумовно, представлений у видозміненому, принципово іншому варіанті. Вельми тісно пов'язаним з класовим патріотизмом такий його різновид, як соціалістичний патріотизм. Цей взаємозв'язок укладався в тому, що він був продовженням і розвитком класового патріотизму, його більш реальним втіленням в нових умовах - після здійснення Жовтневої революції. У процесі будівництва «... нового соціалістичного суспільства відбуваються глибокі докорінні зміни в характері і сутності патріотизму». Внаслідок перетворень в економічній, соціальній, політичній та інших сферах життя головним змістом патріотизму стає соціалізм - об'єкт національної гордості і справжня вітчизна для трудящих».

Перевага такого патріотизму, його якісна відмінність від патріотизму минулого, на думку одного з дослідників цієї проблеми Л. Рощина, полягає в класовому змісті, цілях і завданнях, формах і сферах прояву. При цьому він виділяє і провідну тенденцію соціалістичного патріотизму - спрямованість у майбутнє з яскраво вираженим класовим аспектом. Відповідно до такого роду тверджень, не підкріплений науковою аргументацією, соціалістичний тип патріотизму оголошувався і розглядався в офіційній радянській науці як, безумовно, вищий у порівнянні з усіма іншими типами.

З обома цими напрямами пов'язано третій, названий народним патріотизмом. На відміну від них він виник значно раніше, ще в кінці XVII - на початку XVIII століть. Ідея народного патріотизму розвивалася в творчості відомих мислителів Феофана Прокоповича, Симеона Полоцького, Юрія Крижанича та інших, які почали відокремлювати служіння государеві від служіння вітчизні, яке розглядалося ними у зв'язку з поняттями типу «загальної народної користі», «загального блага». Так, наприклад, Крижанич пов'язував оцінку людини з служінням вітчизні, що розуміється з точки зору народного патріотизму. Він, зокрема, писав, що тільки ті люди заслужено користуються плодами, вигодами і правами своєї батьківщини, дії яких і труди прагнуть прямо до загального народного блага.

Однак в умовах радянського періоду розвитку первозданність ідей народного патріотизму була деформована внаслідок їх ідеологізації і політизації. Це проявилось, насамперед, у тому, що суб'єктами народного патріотизму оголошуються «комуністи, як представники партії трудящих», основою яких виступає робітничий клас. Тим самим знову утверджується принцип досить жорсткого поділу суспільства на патріотів і не патріотів за соціально-класовою ознакою. При цьому відступають на другий план інші, більш суттєві підстави для визначення суб'єктів патріотизму, такі, як духовно-моральні, реалізаційно-діяльнісні, соціокультурні і деякі інші.

У більш широкому сенсі, особливо в порівнянні з класовим і соціалістичним патріотизмом розвивався такий напрямок, як національний патріотизм. Це пояснюється тим, що, на думку його ідеологів, національний світогляд має різні політико-ідеологічні відтінки, а світовідчуття ґрунтується на загальнокультурних і духовних цінностях.

У нинішніх умовах, коли підвищується роль і значення України в сучасному світі, національний патріотизм отримав новий імпульс розвитку як чинник прискорення національної ідентифікації, усвідомлення національних інтересів країни. Саме це, на думку багатьох відомих

політиків, дозволить «...провести чітку межу між інтересами нації та власними інтересами і дасть підстави не соромитися їх відстоювати, не плутати, наприклад, їх з національними інтересами інших країн».

Національний патріотизм особливо яскраво проявляється останнім часом у творчості багатьох відомих письменників, поетів, художників, скульпторів, композиторів, співаків, театральних діячів та інших представників вітчизняної культури. Незважаючи на те, що національний патріотизм по цілому ряду об'єктивних причин став помітним явищем нашої дійсності, його всебічна підтримка в якості пріоритетного напрямку все ж не представляється можливою. В багатонаціональній Україні патріотизм не може бути моноетнічним, навіть, незважаючи на величезну кількісну перевагу українців над всіма іншими національними спільнотами та його безсумнівні досягнення, великі культурно - історичні звершення і т.д. В умовах же сучасного українського життя важливо ще й не забувати таку думку С. Булгакова, яка зберігає свою актуальність і в наш непростий час, про те, що національність є хоча і органічна, але не вища форма людського єднання, бо вона не тільки об'єднує, але й роз'єднує.

Наступний напрямок відноситься до числа тих що з'явилися в самий останній час, він отримав назву - «громадянський патріотизм». Однак він продовжує історичну традицію української суспільної думки XIX - початку XX століть. В основі громадянського патріотизму лежить свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, громадянська моральність і природна підтримка особистісних соціо-природних рефлексій: гордість за свою родину, будинок, двір, сусідів, спортивну команду, місто, регіон, тощо. Вельми очевидно, що такого роду основи характеризуються слабкою визначеністю, розмитістю, еkleктикою, і, в цілому, низьким теоретичним рівнем.

Наведені вище та проаналізовані визначення патріотизму різні. Але вони не суперечать один одному, так як в них простежується прагнення показати важливу роль патріотизму в різних сферах соціокультурної діяльності людей. У той же час, кожне з них страждає певною однобічністю, неповнотою, відображаючи лише якусь одну, якісну, сторону патріотичних відносин у суспільстві, а, отже, і відповідну сторону (або сторони) сутності та змісту патріотизму, що проявляється та підтримується соціальними суб'єктами в тій чи іншій сфері суспільного життя. Такий плюралізм підходів до визначення змісту патріотизму пояснює відмінності в методології досліджень, світоглядних орієнтаціях дослідників, завданнями та цілями досліджень. Це пояснюється, також складністю самого феномена, його багатоаспектністю, різноманіттям форм прояву, зміною ставлення до нього державного керівництва і суспільної еліти, особливостями наукових досліджень проблеми патріотизму (здійснюваних в різних історичних, соціально - політичних умовах, на базі різних наук і т.д.).

Патріотизм в Україні має цілий ряд характерних особливостей, зумовлених неповторністю її історичного розвитку, самої долі українського народу, його культури, способу життя, менталітету, національної самосвідомості, багатством етносів, різноманіттям природи, клімату і т. д. Важливою закономірністю історичного розвитку патріотизму в нашій Батьківщині є його нерівномірний характер: за небувало високим, загальним підйомом, як правило, слідує спад, депресія і навіть депатріотизація суспільства. Проте протягом останніх століть, і особливо останніх десятиліть український патріотизм відстояв своє право на існування і виживання і зараз зазнає значного розквіту.

Представляється можливим сформулювати кілька узагальнюючих **висновків**. Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного і успішного розвитку суспільства, держави. Але це не єдина умова їх існування та розвитку, тому він не повинен абсолютизуватися, бо, в такому випадку, на думку С. Соловйова, патріотизм може принести погані плоди, якщо залишиться самодостатнім феноменом. І в той же час він не повинен бути підданий забуттю, бо культурно і соціально незамінний. Патріотизм характеризується як складне, багатокomпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку, що виявляється в найважливіших сферах життя суспільства в багатьох формах, і в силу цього, він по-різному розуміється, сприймається не тільки різними соціальними шарами, групами, але і багатомірно розглядається, трактується в науково-дослідній літературі, в результаті чого до цих пір залишається невирішеною проблема розуміння його істинної суті і, відповідно, не знята необхідність його більш глибокої теоретичної розробки.

© Пальчинська М. В.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаев А. Г. Патриотизм и интернационализм советского человека.—2-е изд., перераб. / А.Г. Агаев.—М.: Сов. Россия, 1975.—352 с.
2. Гегель Г. Энциклопедия философских наук.—Т.3. Философия духа — М.: Мысль, 1977.—471 с.
3. Добролюбов Н.А. Собрание сочинений.—Т.3. / Н.А. Добролюбов.—М. — Л.: Худож. лит., 1978. — С. 225—335.
4. Ильин И.А. Путь духовного обновления // И.А. Ильин Собрание сочинений / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы.—Т. 1.—М.: Русская книга, 1993.—С. 39—282.
5. Ленин В. И. О национальной гордости великороссов // Ленин В.И. Полное собрание сочинений.—5-е изд.—Т.26.—М., 1963.—С. 107—112.
6. Макаров В.В. Отечество и патриотизм: логико-методологический анализ / В.В. Макаров.— Саратов: Изд-во Саратовского Ун-та, 1988.—160 с.
7. Соловьев В. Патриотизм / В. Соловьев // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.—Т. 23.—СПб., 1898. — С. 36—37.
8. Чернышевский Н.Г. Очерк гоголевского периода русской литературы // Чернышевский Н.Г. Избранные философские сочинения / [Общ. ред. М.М. Григорьяна]. — М.: Госполитиздат, 1950. — Т. 1. — С.408—496.

Пальчинська М. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Одеського національного медичного університету.

УДК 141.7+141.811

ВІРТУАЛЬНА СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

У статті розглядається віртуалізація як фактор впливу на соціальну реальність. Особлива увага приділяється кореляції між віртуальною реальністю та трансформаціями, які відбуваються у сучасному соціумі.

Ключові слова: *віртуалізація, трансформації, віртуальна реальність, соціум, соціальна реальність.*

ВІРТУАЛЬНА СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТРАНСФОРМАЦИЙ СОВРЕМЕННОГО СОЦИУМА

В статье рассматривается виртуализация как фактор влияния на социальную реальность. Особенное внимание уделяется корреляции между виртуальной реальностью и трансформациями, которые происходят в современном социуме.

Ключевые слова: *виртуализация, трансформации, виртуальная реальность, социум, социальная реальность.*

VIRTUAL COMPONENT OF TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY

The article discusses virtualization as a factor of influence on the social reality. Special attention is paid to the correlation between virtual reality and the transformations that take place in modern society.

Keywords: *virtualization, transformation, virtual reality, society, social reality.*

Сучасному соціуму притаманний стрімкий розвиток інфокомунікаційних технологій. Це зумовлює поширення у функціонування суспільства новітніх технологій, зокрема, глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, яка сприяє формуванню особливого середовища, що здійснює значний вплив на існуючу систему соціальних відносин – віртуального простору.

Актуальність дослідження полягає у виявленні кореляції між віртуалізацією та трансформаціями, яким підпорядковується соціум, а також виокремленні місця, яке відводиться віртуальній реальності у функціонуванні суспільної системи, тобто реальності соціальної. Особливу значимість у даному контексті набуває осмислення впливу віртуального простору на різні